

1876 KANUN-I ESASÎ'DE YAPILAN 1914 TARİHLİ İKİNCİ DEĞİŞİKLİK: AMACI, MECLİS GÖRÜŞMELERİ VE FESİH YETKİSİ BAKIMINDAN SONUÇLARI

THE 1914 SECOND AMENDMENT TO THE 1876 KANUN-I ESASÎ:
PURPOSE, ASSEMBLY NEGOTIATIONS AND RESULTS IN TERMS
OF DISSOLUTION POWER

Bezar Eylem EKİNCİ*

Özet: 1876 Kanun-ı Esasî'de yasama organı Meclis-i Umumi, Heyet-i Âyan ve Heyet-i Mebusan olmak üzere iki kanattan oluşmaktaydı. Seçimle gelen ilk Osmanlı Meclisi, Heyet-i Mebusan'dır. 1876 Kanun-ı Esasî'de yapılan 1909 tarihli değişiklik, meşruti monarşinin tam anlamıyla yerleşmesi bakımından önem taşımaktadır. Ardından 6 Anayasa değişikliği daha yapılmıştır. Çalışmamızda Kanun-ı Esasîde 1909 değişikliği ardından yapılan 1914 tarihli ikinci değişiklik ele alınmaktadır. Bu değişiklik ile Kanun-ı Esasî'nin 7. 35 ve 43. maddeleri değiştirilmiş ve 73. maddesi kaldırılmıştır. Bu maddelere bakıldığında esas olarak Meclisin Padişah tarafından feshedilmesine ilişkin düzenlemeler olduğu görülmektedir. Bu anlamda oldukça tartışmalı değişiklik sürecine neden olmuştur. Hatta bu süreçte hükûmet istifa etmiş ve Meclis de feshedilmiştir. Kanun-ı Esasîde yapılan bu değişikliği açıklarken önce fesih konusunda genel bilgilere yer verilerek hükûmet tarafından yapılan önerinin Meclise getirilme süreci ele alınacaktır. Meclisteki görüşmelere de yer vermek değiştirilen maddelerin kapsamını açıklayabilmek için yol gösterici olacaktır. Son olarak bu değişikliğin Padişahın fesih yetkisine olan etkisi değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kanun-ı Esasî, Anayasa Değişikliği, Osmanlı Parlamentosu, Parlamente'nin Feshi

* Dr. Öğr. Üyesi, Doğu Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Anabilim Dalı, eylem.ekinci@emu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5507-730X, Makalenin Gönderi Tarihi: 10.04.2023, Kabul Tarihi: 18.09.2023

Abstract: According to the 1876 Kanun-ı Esasî (The Ottoman Constitution), the legislature called General Assembly (Meclis-i Umumi) was composed of two chambers: The Senate (Heyet-i Âyan) and the Chamber of Deputies (Heyet-i Mebusan). Chamber of Deputies was the first Ottoman Assembly that was formed by elections. The Amendment dated 1909 following the entry into force of the 1876 Kanun-ı Esasî is important in terms of the full establishment of the constitutional monarchy. Afterwards, 6 more constitutional amendments were made. In this study, the amendment dated 1914 made after the 1909 amendment to the Kanun-ı Esasî is analyzed. With this amendment, articles 7, 35 and 43 of the Kanun-ı Esasî were amended and article 73 was repealed. When these articles are examined, it is seen that these are mainly the regulations regarding the dissolution of the Assembly by the Sultan. In this sense, it has caused quite a controversial change process. Even in this process, the government resigned and the Parliament was dissolved. While explaining this amendment made in the Kanun-ı Esasî, firstly, general information about the annulment will be given and the process of bringing the proposal made by the government to the Parliament will be discussed. Including the debates in the Parliament will be a guide to explain the scope of the amended articles. Finally, the effect of this change on the Sultan’s power of dissolution will be evaluated.

Keywords: Kanun-ı Esasî (The Ottoman Constitution), Constitutional Amendment, the Ottoman Parliament, Dissolution of Parliament

GİRİŞ

Osmanlı Devleti’nde meşruti monarşiye geçiş, 1876 tarihli Kanun-ı Esasî’nin yürürlüğe girmesiyle başlamıştır. Bu bakımdan, (sınırlı bir temsil içerse de) halk tarafından seçilen Heyet-i Mebusan’ın¹ oluşturulmasıyla birlikte halk, kendi seçtiği temsilcileri aracılığıyla kanun yapım sürecine katılmıştır. Bir başka ifadeyle, halkın da kendilerinin yönetileceği kuralların yapımına temsilcileri aracılığıyla katılması egemenlik yetkisinin kullanımında halkın da söz sahibi olması yönünden önemli bir aşamadır. Ancak Anayasa’da Padişahın yasamaya ve yürütmeye ilişkin yetkileri incelendiğinde, oldukça güçlü ve merkezi bir konuma sa-

¹ İki meclislilik esasına göre oluşturulan Osmanlı Parlamentosu, Meclis-i Umumi adıyla, Heyet-i Âyan ve Heyet-i Mebusan olmak üzere iki meclisten oluşmaktaydı. Kanun-ı Esasî’ye göre, Heyet-i Âyan, Heyet-i Mebusan üye sayısının üçte birini geçmeyecek şekilde ve 40 yaşını doldurmuş üyelerden oluşmaktadır. Bu üyeler doğrudan Padişah tarafından atanmaktadır Heyet-i Âyan’a üye seçilecek kişilerin güven kazanmış, devlet hizmetinde başarı göstermiş olmaları da Anayasa’da belirtilen kriterler arasında yer almaktadır. Ayrıca görev süreleri ömür boyu olmaktadır (Ay. m. 60, 61 ve 62). Bu konuda bkz. Kemal Gözler, *Türk Anayasa Hukuku*, 2. Baskı, Ekin Yayınları, Bursa 2018, s. 49.

hip olduğu görülmektedir. Örneğin, kanun yapım sürecinde Padişah'tan alınması gereken ön izin şartı ve onay aşamasındaki mutlak veto yetkisinin anlamı; eğer Padişah istemezse bir kanun yapımı sürecinin başlatılamayacağı ve baştan izin vermiş olsa bile daha sonra istemediği kanunların çıkmasına engel olabilmesiydi. Ayrıca Padişah, Heyet-i Mebusan'ı fesih yetkisini de oldukça kolay bir şekilde kullanma yetkisine sahipti. Bu bakımdan II. Meşrutiyet Dönemi'ne girildiğinde Anayasa'daki bu ve diğer bazı hükümlerin değiştirilmesi yönünde adım atıldığını görmekteyiz. 1876 Kanun-ı Esasî, yürürlüğe girmesinin ardından 7 kez değişiklik yapılmıştır.² Bu değişiklikler arasında özellikle 1909 tarihli birinci anayasa değişikliği³ (1909 değişikliği) oldukça kapsamlıdır ve Osmanlı Devleti'nde meşruti monarşinin gerçek anlamda yerleşmesi bakımından önem taşımaktadır. 1909 tarihli anayasa değişikliğinde, sadece kanun yapım sürecinde bile Padişah'tan ön izin şartının kaldırılması, halkın temsilcilerinin olduğu Meclis tarafından Kanun-ı Esasî'ye aykırı olmayacak her konuda istediği kanunu yapabilmesi anlamına gelmekteydi. Buna ek olarak, mutlak veto yetkisinin kaldırılması ise; eğer parlamento kararlı bir şekilde durur ve Padişahın geri gönderdiği bir kanunu, belli çoğunlukla kabul ederse *padişaha rağmen kanun yapabileceği* yani halkın temsilcilerinin, kendi yönetileceği kanunları çıkarabilmesi anlamına gelmekteydi.⁴ Elbette, Heyet-i Mebusan'ın kendisinden beklenen bu işlevini gerçekleştirebilmesi için en başta, Padişah tarafından kolaylıkla ve keyfi feshedilebileceği endişesini taşımaması gerekirdi.

Bu amaçla Padişahın fesih yetkisi bazı şartlara bağlanarak, sınırlı bir yetki hâline getirilmiş, keyfi ve kötüye kullanım ihtimali engellenmeye çalışılmıştır.⁵ 1909 değişikliğinde 35. maddedeki Heyet-i Mebusan'ın Padişah tarafından feshedilmesi yolunun oldukça zorlaştırılması yürütme organının sınırlandırılması açısından önemlidir. Bi-

² Bkz. "1876 Kanun-ı Esasi Metin ve Değişiklik Bilgileri" <<https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/yetmis-alti-kanuni-esasi-metin-degisiklik>> (Erişim Tarihi: 23.03.2023). Bu değişiklikler için ayrıca bkz. Şeref Gözübüyük, Açıklamalı Türk Anayasaları, 5. Bası, Turhan Kitabevi 2005, s. 25-34.

³ Bkz. "7 Zilhicce Tarihli Kanun-ı Esasî'nin Bazı Mevadd-ı Muaddesine Dair Kanun" <<https://www.tbmm.gov.tr/files/anayasa/docs/1876/1876-1/1876-1-degisiklik.pdf>> (Erişim Tarihi: 23.03.2023).

⁴ Bu konuda bkz. Bülent Tanör, Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, 36. Bası, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2022, s.192-196; Gözler, Türk Anayasa Hukuku, s. 60-61.

⁵ Bu konuda bkz. Cansu Büşra Ölmez, Devlet Başkanlarının Fesih Yetkisi, Yetkin Yayınları, Ankara 2021, s. 292.

rinci değişiklikle fesih yetkisinin zorlaştırılması, 28 Mayıs 1914 tarihli⁶ ikinci anayasa değişikliğinin⁷ temel sebeplerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir başka ifadeyle, 1909 tarihinde zorlaştırılan fesih yetkisinin tekrar ilk hâline benzer bir şekle getirilmek istenmesi, ikinci anayasa değişikliği tartışmasının merkezinde yer almaktadır.

İkinci anayasa değişikliğinde Heyet-i Mebusan’da uzun ve bazen de oldukça ağır sözlerin sarf edildiği görüşmelerin yaşandığını belirtebiliriz. Örneğin, Anayasa değişikliği görüşmelerinde Rıza Nur Bey şunları ifade etmiştir: *“Efendim, biliyorsunuz ki, epeyce bir müddettir 35’inci madde üzerine bir mesele koptu ve bu mesele bütün memleketi sarstı, herkesi bir hayli heyecana koydu. (...)”*. Ayrıca bu süreçte, hükûmet istifasının gerçekleştiğini ve Heyet-i Mebusan’ın feshedildiğini de eklemek gerekmektedir. Bu bakımdan Osmanlı Dönemi anayasal gelişiminde aslında oldukça önemli bir değişiklik sürecini içerdiğini belirtebiliriz. Tunçer Karamustafaoğlu, fesih ile ilgili yapılmak istenen ikinci anayasa değişikliği süreci konusunda şunları ifade etmektedir: *“İkinci Meşrutiyetin siyasi gelişmeleri içinde parlamento fesihlerinin önemi küçümsenemez. Hatta fesih olayları, kimi siyasi çalkantıların, kimi rejim ve anayasa sapmalarının ilk adımı olmuştur”*.⁹ Bu çalışmada da Kanun-ı Esasî’de yapılan, 7, 35. ve 43. maddelerinin değiştirilmesi ile 73. maddenin kaldırılmasını kapsayan ikinci anayasa değişikliğine odaklanılmakta ve Padişahın fesih yetkisini nasıl bir dönüşüme uğrattığı üzerinde durulmaktadır. Yol gösterici olması bakımından Kanun-ı Esasî’de düzenlenen bu maddelere genel olarak bakıldığında;

⁶ Kaynaklarda yer alan tarihler arasında birkaç günlük fark söz konusu olabilmektedir. Bkz. “Tarih Çevirme Kılavuzu”, <<https://www.ttk.gov.tr/tarih-cevirme-kilavuzu/>> (Erişim Tarihi: 23.03.2023). Mete Tunçay da kaynaklar arasında yer alan bu farklılığa işaret etmektedir: *“(…) İkinci tâdilın tasdik tarihi olan 15 Mayıs 1330, 28 Mayıs 1914’e denk düşer. Başka birçok kaynaktan ise, Kanun-u Esasî’nin üçüncü tâdilinin tasdik tarihi (29 Kânunisanı 1330) 1914 diye çevrilmektedir; oysa bu, 11 Şubat 1915 demektir”*. Bkz. Mete Tunçay, “1293 Kanun-u Esasinin Son Tadilleri”, Armağan, Kanun-u Esasî’nin 100. Yılı, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1978, s. 250, 1 numaralı dipnot.

⁷ Bkz. “Kanun-ı Esasî’nin 5 Şaban 1327 tarihli 7, 35 ve 43’üncü Mevadd-ı Muaddelesini Muaddil Kanun” <<https://www.tbmm.gov.tr/files/anayasa/docs/1876/1876-2/1876-2-degisiklik.pdf>> (Erişim Tarihi: 23.03.2023).

⁸ Bkz. Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, 21 Kânunuevvel 1327 (1911), Otuz Birinci İnikad, Devre 1, Cilt 2, İçtima Senesi 4. s. 329. Bu konuda ayrıca bkz. Recai G. Okandan, Âmm Hukukumuzun Anahatları – Birinci Kitap, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul 1968, s. 348-349.

⁹ Tunçer Karamustafaoğlu, Yasama Meclislerini Fesih Hakkı, 1. Bası, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları 1982, s. 192.

7. maddede Padişahın takdirine kalmış bir fesih hakkı düzenlenmektedir.

35. maddede ise daha çok parlamenter rejimlerde bir denge olarak başvuru, hükûmet ve Heyet-i Mebusan arasında ortaya çıkabilecek uyuşmazlığı çözme amacıyla kullanılabilecek bir fesih öngörülmektedir.

43. madde ile Meclislerin toplantı tarihleri düzenlenmektedir.

73. madde ise Heyet-i Mebusan'ın feshedilmesi durumunda ne zaman toplanacağına ilişkindir.

Görüldüğü üzere ikinci anayasa değişikliği esas olarak Heyet-i Mebusan'ın feshine ilişkin düzenlemeleri içermektedir. Aşağıda ilk olarak devlet başkanlarının fesih yetkisi açıklanarak 7. ve 35. maddelerdeki fesih yetkisinin farkları üzerinde durulacaktır. Ardından ikinci anayasa değişikliği önerisinin Heyet-i Mebusan ve Heyet-i Âyan'da görüşülme sürecine ve maddeler üzerindeki tartışmalara yer verilecektir.¹⁰ Son olarak Padişahın fesih yetkisindeki değişimin sonuçları değerlendirilecektir.

Devlet Başkanlarının Fesih Yetkisi

Dar ve klasik anlamıyla fesih, yürütmenin, parlamentonun seçim dönemlerini, bu süre dolmadan önce sona erdiren bir işlemi şeklinde tanımlanabilir.¹¹ Bir başka ifadeyle, devlet başkanı tarafından kullanılan ve belli bir süre için seçilmiş meclisin süresi dolmadan varlığına son verilerek yeni seçimlerin yapılması anlamına gelmektedir. Parlamenter rejimde fesih yetkisi, klasik anlamı ile yasama-yürütme organları arasındaki dengeyi sağlayan bir kurumdur ve kaynağı İngiliz anayasa hukuku uygulamalarının bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır.¹²

¹⁰ Kanun-ı Esasî'nin 116. maddesinde değiştirilme usûlü düzenlenmektedir. Bu maddeye göre, Heyet-i Âyan ve Heyet-i Mebusan üye tamsayılarının üçte iki çoğunluğuyla değişiklik teklifinin kabul edilmesi ve yürürlüğe girebilmesi için de Padişahın onayı gerekmektedir. Bkz. Kemal Gözler, Türk Anayasa Hukuku, s. 56.

¹¹ Bkz. Karamustafaoğlu, s. 166; Ömer Anayurt, Anayasa Hukuku (Temel Kavramlar ve Türk Anayasa Hukuku), 4. Baskı, Seçkin Yayınları, Ankara 2022, s. 89; Elliot Bulmer, Dissolution of Parliament, International Institute for Democracy and Electoral Assistance (International IDEA), 2017, <<https://www.idea.int/sites/default/files/publications/dissolution-of-parliament-primer.pdf>>, (Erişim Tarihi: 23.03.2023), s. 5.

¹² Erdoğan Teziç, Anayasa Hukuku, 19. Bası, Beta Yayınları, İstanbul 2015, s. 517.

Kavramın geçmişte bıraktığı iz nedeniyle günümüzde anayasalarda daha çok *seçimlerin yenilenmesi* teriminin kullanıldığı görülmektedir.¹³ Parlamenter rejimlerde parlamento ve hükûmetin birbirlerine karşı kullandıkları fren ve denge mekanizmaları fesih ve güvenoyu araçlarıdır.¹⁴ Meclisin, hükûmetin programını yeterli bulmadığı için onu göreve başlatmayacağı gibi görev sırasında da uygulamayı onaylamadığı durumlarda güvensizlik oyu ile hükûmeti düşürebilir. Buna karşılık hükûmetin de meclisin feshi için talepte bulunabilmesi ve devlet başkanının fesih yoluyla uyuşmazlığın çözümünde *halkın hakemliğine* gitme imkânı vardır.¹⁵

Devlet başkanlarının fesih yetkisinin, bazen demokrasi ilkeleriyle uzlaştırılmaz türde bir krallık ayrıcalığı olarak nitelendirildiği görülmektedir. Ancak literatürde bunun tam tersine demokratik bir kurum olduğu yönünde görüşler de söz konusudur. Örneğin, *Leon Duguit*, fesih yetkisinin devlet başkanına, ülkede ortaya çıkan büyük sorunlar hakkında seçmenlerin fikrini yoklama imkânını sağladığını ifade

¹³ Anayurt, s. 89. Bu noktada fesih ve seçimlerin yenilenmesi kavramlarının aynı durumu ifade ettiğini belirtebiliriz. Fesih kavramının devlet başkanının seçimleri yenilemesi teriminden farklı olup olmadığı konusunda bkz. Kemal Gözler, “Fesih’ ve ‘Seçimlerin Yenilenmesi’ Farklı Kavramlar mı? ‘Cumhurbaşkanının Meclisi Fesih Yetkisi Yoktur’ İddiası Üzerine Bir İnceleme”, <<http://www.anayasa.gen.tr/fesih-yenileme.html>>, (Konuşma Tarihi: 30.03.2017), (Erişim Tarihi: 23.03.2023). 1924 Anayasası hazırlık sürecinde Meclis görüşmelerine de bu tartışmanın yansımaları görülmektedir. Örneğin, bu konuda Ahmed Süreyya Bey, “seçimlerin yenilenmesi” ve “fesih” kavramları bakımından maddenin ne anlama geldiği yönündeki görüşlerini açıklayarak, her ikisinin de aslında aynı şey olduğunu ifade etmiştir: “Fesih, malûmu irfanınızdır ki: Meclisin feshi icra edildiği andan itibaren salâhiyeti teşriîyesini ref’ ederek içtima ve müzakere ve itayı karardan Meclisi meneden bir haldir. Yani neticesi alelfevr bu suretle tahakkuk eden bir hâdisedir. Tecdidi intihabat ise yeni intihabat neticesinde göstereceği yeni vekiller, Nizamnamei Dahilinin nasıba müzakere olmak üzere miktarını tespit ettiği miktarda ve adedde şu Meclisi Âli sakaftı altında maddeten içtima edinceye kadar heyeti haziranın sıfatı icraîye ve teşriîyesini idame ettiren ve fakat fiiliyatta ekseriya, tahakkuku anında yine salâhiyeti teşriîyeyi refi ve defeden bir hâdisedir. Fesih ile tecdidi intihap arasında salâhiyeti teşriîyeyi refi ve defetmek noktai nazarından bilvasıta ve bilâvasıta ikai tesir etmek gibi iki sıfatı farika vardır. Görülüyor ki tecdidi intihap diye yeni olarak telâffuz ettiğimiz şu cümlelerin ruhu hakikatte fesihtir efendiler ve belki üç ay mühtletli bir fesihtir. Tecdidi intihabatın binnetice tesirâtı hukukiye itibariyle fesihten [farkı] ve ayrı bir mânası olmadığı bu suretle taayün ettikten sonra muhakematımızı zı biraz daha ilerletebiliriz. (...)”. Bkz. Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, 23.3.1340, Ondokuzuncu İçtima, C. 7/1, Devre 2, İçtima Senesi 2, s. 1002.

¹⁴ Bkz. Hakkı Demirel, “Parlamanter Rejim”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Ankara 1953, C. 10, S. 1, s. 232-233.

¹⁵ Tarık Zafer Tunaya, *Siyasî Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, 3. Baskı, 1975, s. 193.

etmektedir. Yazar bu noktada, İngiltere’de doğmuş olan fesih yetkisinin başlangıçta bir krallık ayrıcalığı olduğunun kabul edilebileceğini ancak gelişmiş ve demokratik bir kurum olduğunu ve seçmenlerin ülke politikasının yöntemine katılmalarını sağlamak için bulunan en iyi çare özelliğini aldığını eklemektedir.¹⁶ *Tarık Zafer Tunaya* da klasik parlamentarizmde fesih yetkisinin yürütmenin sahibi hükümdarın bir hakkı olduğunu; parlamentonun seçimle oluşan meclisi dağıtabildiği ve yeni seçimlere gidilerek halkın hakemliğine başvurulduğunu belirtmektedir. *T. Z. Tunaya*, devlet başkanlarının sahip olduğu fesih hakkının parlamenter rejimde temel bir unsur ve demokratik bir kurum olduğunu şu şekilde ifade etmektedir:¹⁷

“Fesih, parlamenter rejimin vazgeçilmez bir unsuru olmuştur. Genel kanının aksine fesih demokratik bir müessesedir. Ve Yasama’nın tehdidine karşı, Yürütme’nin elde ettiği dengeleyici bir frenleme tertibatıdır. Feshi kaldırırsak klâsik denge bozulur”.

Fesih yetkisi, mutlak monarşilerden parlamenter demokrasilere doğru yaklaştıkça demokratik meşruiyeti olmayan hükümdarın, bu yetkisini keyfî bir şekilde kullanmaya başlamasının siyasi krizlere neden olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, zamanla hükümdarın fesih yetkisinin keyfî kullanımı sınırlandırılmak istenmiş bunun çözümü olarak da bu yetkinin başbakanların talep etmesi üzerine kullanılabilir bir yetki hâline getirilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca bu yetki kullanılırken, bazı koşulların, örneğin, hükûmetin kurulamaması, mevcut hükûmetin güvensizlik oyları ile düşürülmesi ya da hükûmetin programına destek verilmemesi gibi bazı anayasal sınırlandırmalar kapsamında verildiği görülmektedir.¹⁸ Kısaca anayasalarda devlet başkanlarına fesih, belli koşullar altında verilmekte ve onların sınırsız, keyfî bir kullanım aracı olmasını önleme; özellikle parlamenter rejimin krizlere yol açtığı durumlardan çıkarma amacını önlediğini belirtebiliriz. Böylece bir yandan hükûmete istikrar ve güç kazandırırken, diğer yandan belirli kısıtlamalara tâbi olarak kullanılması, fesih yetkisinin demokratik bir kurum olarak işlev görmesine hizmet edebilmektedir.

¹⁶ Bkz. Leon Duguit, *Kamu Hukuku Dersleri*, çev. Süheyye Derbil, 1. Baskı, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1954, s. 103.

¹⁷ *Tunaya*, s. 193.

¹⁸ Hasan Tunç ve Ahmet Ekinci, “Devlet Başkanının Halk Tarafından Seçildiği Ülkelerde Yürütmenin Fesih Yetkisi” *Anayasa Yargısı*, 2020, C. 37, S. 1, s. 82.

Görüldüğü üzere fesih, siyasi sorumluluğun tedbiri olmaktadır ancak burada tedbirin kendisi fesih değil, fesih hakkını kullanabilme yetkisidir.¹⁹ Devlet başkanının başvurduğu fesih mekanizması parlamento ve hükûmet arasındaki bir uyumsuzlukta halkın hakemliğine başvurulması anlamına gelirken, bu konuda halkın devlet başkanının tarafsızlığına güveni ön plana çıkmaktadır.²⁰ Ayrıca en kısa zamanda seçimleri yenileme koşuluyla beraber uygulanması gereğini de ekleyebiliriz.²¹ Bu bakımdan gerek parlamenter monarşilerde gerekse parlamenter cumhuriyetlerde devlet başkanlarının fesih yetkisi, hükûmet ve parlamento arasındaki uyumsuzluk çözümünde bir denge aracıdır. Kanun-ı Esasî’de iki ayrı maddede fesih yetkisi düzenlenmektedir. Aşağıda ikinci anayasa değişikliğine konu olan Padişahın Meclisi fesih yetkisi açıklanacaktır. Ancak öncesinde bu maddelerin ilk hâli ve 1909 yılındaki değiştirilmiş şekli karşılaştırılarak incelenecektir.

Kanun-ı Esasî’nin İlk Hâli ve 1909 Değişikliği Kapsamında Padişahın Fesih Yetkisi

Yasama ve yürütme ilişkileri yönünden genel olarak bakıldığında, Heyet-i Vükelâ, yürütme organının diğer kanadını oluşturmaktadır ve bakanlar kuruluna karşılık gelmektedir. Kanun-ı Esasî’nin ilk hâline göre, Heyet-i Vükelâ’nın başkanı, Padişah tarafından atanan Sadrazam’dır. Ayrıca diğer üyeler de doğrudan doğruya Padişah tarafından atanmakta ve görevden alınmaktadırlar. Bunun anlamı ise gerek Sadrazamın gerekse diğer bakanların Meclise karşı değil sadece kendilerini atayan ve görevden almaya yetkili olan Padişaha karşı sorumlu olmalarıdır.²² Dolayısıyla bir güven oylaması da mevcut değildir. Hükûmetin bağımsız bir politikası, belli bir programı yoktur. Bakan-

¹⁹ Bkz. Turan Güneş, *Parlamenter Rejimin Bugünkü Mânası ve İşleyişi*, 1. Baskı, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 1956, s. 81.

²⁰ Bu konuda bkz. Selçuk Özçelik, *Esas Teşkilât Hukuku Dersleri*, Birinci Cilt, Umumi Esaslar, 1. Baskı, Fakülteler Matbaası 1966, s. 263.

²¹ Tunaya, s. 200.

²² Bkz. Ali Fuad Başgil, *Türkiye Siyasî Rejimi ve Anayasa Prensipleri*, Mukayeseli Türk Esas Teşkilât Hukuku Dersleri- Birinci Cilt, 1. Baskı, Baha Matbaası, 1957, s. 91. 1876 Kanun-ı Esasînin 30. maddesine göre “Vükelâyı Devlet memuriyetine müteallik ahval ve icraattan mesuldür”. Bu konuda bkz. Gözler, *Türk Anayasa Hukuku*, s. 55; Abdurrahman Eren, *Anayasa Hukuku Ders Notları* (Genel Esaslar- Türk Anayasa Hukuku), 1. Baskı, On İki Levha Yayınları, İstanbul 2018, s. 99.

lar kendi bakanlıklarına ait işleri, eğer Heyet-i Vükelâ'da görüşülüp karara bağlanacak nitelikte ise oraya götürerek karar vermesini ve gerekirse Padişahın onayını alarak uygulaması söz konusudur.²³ *Recai G. Okandan*, Anayasa'da, bakanlar için meşruti bir yönetimin gereklerine uygun tarzda, kendilerine yasama içinde bir dayanak bulabilme imkânının olmadığını belirtmektedir. Yürütme yetki ve görevlerinin kullanılmasında ve yapılmasında son sözü Padişah söylemektedir. Dolayısıyla bu yetki ve görevlerin tamamen Padişahın isteğine uygun biçimde kullanılması gerekmektedir. Anayasa'da bu yetki ve görevlerin, gerektiğinde yasama organı önünde siyaseten sorumlu tutulabilmeleri mümkün bir hükûmet tarafından gerçekleştirilmesinin söz konusu olmadığını ifade etmektedir.²⁴

1909 değişikliği ile yürütme organının sorumlu kanadının parlamenter rejimdeki bakanlar kurulu durumuna geldiğini görmekteyiz.²⁵ Heyet-i Vükelânın kuruluş şekli büyük oranda değiştirilmiştir. 1909 değişikliğine göre, Sadrazam Padişah tarafından atanacak, diğer vekiller yani üyeler ise Sadrazam tarafından seçilecektir (m. 29). Heyet-i Vükelâ, Heyet-i Mebusan karşısında sorumlu olduğu için, Padişah ancak Heyet-i Mebusan'dan güvenoyu alabilecek birini Sadrazam atayabilir. Bu anlamda hükûmetin kuruluş tarzının parlamenter rejime uygun olduğunu belirtebiliriz.²⁶ Kanun-ı Esasî değişikliğini hazırlayan Encümenin gerekçesine bakıldığında, hükûmetin siyasi sorumluluğuna yönelik önerilen değişiklikte Anayasa'da Heyet-i Vükelânın siyasi sorumluluğunun kime karşı olduğunun belirsizliğine işaret edilmektedir. Bu nedenle konunun açıklığa kavuşturulmak istendiği ve bu sorumluluğun millete yani Heyet-i Mebusan'a karşı olduğu gerekçeyle ifade edilmektedir.²⁷

²³ Kemal Dal, *Türk Esas Teşkilat Hukuku*, 1. Baskı, Gazi Üniversitesi, Ankara 1984, s. 18-19.

²⁴ Okandan, *Âmme Hukukumuzun Anahatları*, s. 52.

²⁵ Dal, s. 25.

²⁶ Gözler, *Türk Anayasa Hukuku*, s. 61.

²⁷ "İşte vükelâ tedabir [tedbir/önlem] ve icraattan dolayı millete, yani Meclisi Mebusana karşı mesuldürler. (...) Kanunu Esaside Vükelânın mesuliyetine karşı bir madde (30) mevcut ise de müphemdir. Bu mesuliyetin kime karşı olduğu tasrih edilmediği gibi, nev' ve haddi mesuliyete de tayin ve izah olunmamış idigünden, maddei mezkûrede [söz edilen maddede] cihati müphemmenin tavzihine [açıklığa kavuşturulmasına] lüzum görülerek ol veçhile tadil olunmuştur." Bkz. Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, 20 Nisan 1325, Altmışbeşinci İnikat, Devre 1, Cilt 3, İçtima Senesi 1 Ek, s. 10.

Padişahın parlamentoyu fesih yetkisinin düzenlendiği Anayasa’nın 7. ve 35. maddelerini değerlendirirken, hükûmetin siyasal sorumluluğundaki değişimi de dikkate almak gerekmektedir. Aşağıda 1909 değişiklikleri kapsamında her iki maddede yer alan düzenlemeler ayrı ayrı açıklanacaktır.

Kanun-ı Esasî’nin 7. maddesinde Düzenlenen Fesih

Kanun-ı Esasî’nin 7. maddesinde Padişahın görev ve yetkileri sayılırken “(...) Meclisi Umumî’nin akt ve tatili ve ledel iktiza [gerektiği zaman]²⁸ Heyeti Mebusanın âzası yeniden intihap olunmak şart ile feshi hukuku mukaddesei Padişahi cümlesindendir.” ifadesine yer verilmektedir.²⁹ Bu görev ve yetkiler arasında Meclis-i Umumî’nin toplantıya çağırılması ve tatil edilmesi ile Heyet-i Mebusan üyelerinin yeniden seçilmesi kaydıyla Heyet-i Mebusan’ı fesih hakkı da bulunmaktadır. 7. maddede düzenlenen bu fesih, Padişahın takdirine kalmış bir fesih hakkıdır.³⁰

Kanun-ı Esasî’nin 7. maddesine göre Padişah, yasama organını serbestçe dağıtabilme yetkisine sahiptir ve bu yetkiyi istediği şekilde ve daimî surette kullanabilmesine engel olacak hiçbir sınırlama söz konusu değildir.³¹ 1909 yılında yapılan değişiklikte 7. maddede³²

²⁸ Çalışmada bazı kavramların çevirisinde şu kaynaktan yararlanılmıştır: Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Âyan Tutanak Terimleri Sözlüğü, Haz. Hasan Ferhat Aydın ve Özlem Çakır, 1. Baskı, TBMM Basımevi, Ankara 2015, s. 118.

²⁹ Madde 7 şöyledir: “Vükelânın azil ve nasbı ve rütbe ve menasıp tevcihi ve nişan itası ve eyalâtı mümtazenin şeraiti imtiyaziyelerine tevfikân icrayı tevcihatı ve meskûkat darbı ve hutbelerde namının zikri ve düveli ecnebiye ile muahedat akdi ve harb ve sulh ilânı ve kuvvei berriye ve bahriyenin kumandası ve harekâtı askeriye ve ahkâmı şeriye ve kanuniyenin icrası ve devairi idarenin muamelâtına müteallik nizamnamelerin tanzimi ve mücazaatı kanuniyenin tahfifi veya affı ve Meclisi Umumî’nin akt ve tatili ve ledel iktiza Heyeti Mebusanın âzası yeniden intihap olunmak şartile feshi hukuku mukaddesei Padişahi cümlesindendir.”

³⁰ Bkz. Gözler, Türk Anayasa Hukuku, s. 53.

³¹ Recai G. Okandan, “Amme Hukukumuzda Osmanlı Devleti’nin İnkırazına Kadar Parlamentarizm ve Hususiyetleri”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, İstanbul 1947, C. 13, S. 2, s. 461.

³² 1909 yılında değiştirilen 7. maddenin tümü şöyledir: “Hutbelerde namının zikri ve meskukat darbı, kanun-ı mahsusuna tevfikân rütbe ve menasıp tevcihi, nişan itası sadriazam ve şeyhülislâmın intihap ve tayini sadriazam teşkil ve arz edeceği vükelânın tasdik-i memuriyetleri, icabında vükelânın ale’l-usul azl ve tebdili, kavanin-i umûmiyenin tasdik-i mer’iyeti, devair-i hükûmetin muamelâtına ve kavaninin suver-i icrayesine müteallik nizamnameler tanzimi, her nevi kavanin teklifi, ahkâm-ı seriye ve kanuniyenin muhafaza ve icrası, eyalât-ı mümtazenin şerait-i imtiyaziyelerine tevfikân icrayı tevcihatı, kuva-yı berriye ve bahriyenin kumandası, harp ilânı, musalâha akdî, mücazat-ı kanuniyenin tahfif veya affı,

Heyet-i Mebusan'ın feshine ilişkin şu düzenlemeye yer verilmiştir:

"(...) otuzbeşinci madde mucibince Meclis-i Meb'usan'ın üç ay zarfında intihap olunup içtima etmek şartı ile ve Heyet-i Ayân'ın muvafakati ile lede'l-iktiza feshi, alelumum muahedat akdi hukuk-ı mukaddese-i padişahîdendir. (...)"

Genel olarak bakıldığında değiştirilen 7. maddede Padişahın sahip olduğu haklar saklı tutulmuş, hatta arttırılmış ancak kendisi bunları doğrudan kullanamaz hâle gelmiştir. Padişah, kendisine verilmiş gibi görünen bu yetkileri ancak Sadrazam ve ilgili bakanın imzasıyla yani karşı-imza kurallarıyla kullanabilecektir.³³ Fesih yönünden ise bu madde 35. maddeye bağlı duruma getirilmiştir. Bir başka ifadeyle, 7. maddede sınırlama olmaksızın verilen fesih yetkisi, değişiklik sonrası, 35. maddedeki sürece bağlanarak Heyet-i Âyan'ın onayını alma koşulu da eklenmiştir.

Kanun-ı Esasî'nin 35. maddesinde Düzenlenen Fesih

Bu bilgilerden hareketle 35. maddede yer alan fesih düzenlemesine bakıldığında, 1876 Kanun-ı Esasî'nin ilk hâlinde bu madde şu şekildeydi:³⁴

"Vükela ile Heyeti Mebusan arasında itilaf olunan maddelerden birinin kabulünde vükela tarafından ısrar olunub da mebusan canibinden [tarafından] ekseriyeti ara ile tafsilen esbabı mücibe [gerekçe] beyanile kat'ıyyen ve mükerreren reddedildiği halde vükelanın tebdili veyahut müddeti kanuniyesinde intihap olunmak üzere Heyeti Mebusanın feshi münhasıran yedi iktidarı hazreti Padişahîdendir."

Kısaca bu maddenin işletilebilmesi için şu koşulların gerçekleşmesi gerekmektedir:

Meclis-i Umûmî'nin tasvibi ile afv-ı, umûmî ilânı, Meclis-i Umûmînin mi adında küşad ve tatili, Meclis-i Umûmî'nin ahval-i fevkalâdede vektinden evvel içtimaa daveti, otuzbeşinci madde mucibince Meclis-i Meb'usan'ın üç ay zarfında intihap olunup içtima etmek şartı ile ve Heyet-i Ayân'ın muvafakati ile lede'l-iktiza feshi, alelumum muahedat akdi hukuk-ı mukaddese-i padişahîdendir. Ancak sulhe ve ticarete ve terk ve ilhak-ı araziye ve tebaa-i Osmaniye'nin hukuk-ı asliye ve şahsiyesine taalluk eden ve devletçe masarifi mucip olan muahedatın akdinde, Meclis-i Umûmî'nin tasdiki şarttır. Meclis-i Umûmî'nin münakid olmadığı zamanda heyet-i vükelanın tebeddülü vukuunda keyfiyet-i tebeddülünden mütevellid mesuliyet heyet-i lahiyaya ait olacaktır."

³³ Tanör, s. 193.

³⁴ Gözübüyük, s. 14.

- (1) Meclis ve hükûmet arasında bir anlaşmazlığın olması.
- (2) Hükûmetin bu konuda ısrar etmesi.
- (3) Meclisin bunu art arda reddetmesi.

Bu koşulların varlığı hâlinde Padişahın 35. maddeye dayanarak Meclisi feshetmesi mümkündü. 35. maddedeki fesih yetkisi görüldüğü üzere, parlamenter rejimlerdeki hükûmet ile parlamento arasındaki uyumsuzluğu çözmeye yöneliktir. Görevde kalmak isteyen hükûmetin ve feshedilmek istemeyen Meclisin, anlaşmazlığı bırakarak uzlaşmaya çalışmalarının amaçlandığı belirtilebilir. 1909 Anayasa değişikliği ile Padişahın Heyet-i Mebusan’ı feshi oldukça güç koşullara bağlanmıştır.³⁵ Bu düzenlemeyi sırasıyla takip ederek, 1909 Değişikliği sonrası 35. ve bununla bağlantılı diğer maddeler incelendiğinde Padişahın fesih yetkisini kullanılabilmesi için özetle şu aşamaların gerçekleşmesi gerektiğini belirtebiliriz:³⁶

- (1) Hükûmet ile Heyet-i Mebusan arasında bir anlaşmazlık olmalı.
- (2) Hükûmet görüşünde ısrar ederse ve Heyet-i Mebusan tarafından reddedilirse; hükûmet bu durumda Heyet-i Mebusan’ın kararını ya kabul edecektir ya da istifa edecektir. Kabul ederse anlaşmazlık çözümlür. Kabul etmezse istifa etmek zorundadır.
- (2) İstifa yolunu seçerse (istifanın ardından oluşan yeni hükûmetin kurulabilmesi 1909 değişikliği sonrası Heyet-i Mebusan’ın güvenine sahip olmasına bağlanmıştır) kurulan yeni hükûmet,

³⁵ 1909 değişikliğindeki şekli ise şöyledir: “Vükelâ ile Heyet-i meb’usan arasında ihtilâf vukuunda vükelâ reyinde ısrar edüp de mebusan canibinden katiyyen ve mükerreren reddedildiği halde vükelâ ya meb’usanın kararını kabule veya istifa-ya mecburdur. İstifa takdirinde yeni gelen heyet-i vükelâ heyet-i sabıkanın fikrinde ısrar eder ve Meclis esbâb-ı mucibe beyanı ile yine reddederse yedinci madde mucibince intihabata başlanılmak üzere zât-ı hazret-i padişahı meclisi feshedebilir fakat heyet-i cedide-i mebusan evvelki heyetin reyinde sebat ve ısrar ederse Meclis-i Meb’usan’ın rey ve kararının kabulü mecburî olacaktır”.

³⁶ Bu konuda bkz. Recai Galip Okandan “7 Zilhicce 1293 Kanunu Esasisine ve Bunun Muaddel Şekillerine Göre Devlet Başkanının Milletvekilleri Meclisini Fesih Salâhiyeti” *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. 13, S. 3, s. 829-831; İlhan Arsel, *Türk Anayasa Hukuku*, Mars Ticaret ve Sanayi A.Ş. Matbaası, Ankara 1959, s. 36; Kubalı, s. 120; Dal, s. 25; Tanör, s. 195; Burhan Gürdoğan “İkinci Meşrutiyet Devrinde Anayasa Değişiklikleri” C. 16, S. 1, 1959, s. 95-96; Cem Eroğul “1908 Devrimi’ni İzleyen Anayasa Değişiklikleri”, <<https://cemerogul.files.wordpress.com/2012/03/1908-devrimini-izleyen-anayasa-dec49fic59fiklikleri.pdf>> (Erişim Tarihi: 23.03.2023) s. 7; Ölmez, s. 293.

daha önceki hükûmetin anlaşmazlık hâline düştüğü konuyu yeniden gündeme getirirse ve görüşünde ısrar ederse; tekrar Heyet-i Mebusan'ın reddi gerekmektedir.

- (3) Yeni hükûmetin de eski hükûmetin ileri sürdüğü görüşü tekrar gündeme getirip Heyet-i Mebusan tarafından reddedilmesi ardından Padişahın 7. maddeden hareketle Heyet-i Âyanın muvafakatini alması gerekir.
- (4) Heyet-i Âyan'ın muvafakati de gerçekleşirse Heyet-i Mebusan'ı fesih kararı belirsiz süreli değil, üç ay içinde seçim yapılarak toplanması koşuluyla alınabilecektir.
- (5) Maddede fesih sonrasındaki sürece ilişkin de düzenleme yapılmış; eğer seçim sonucunda oluşacak olan yeni Heyet-i Mebusan da eski Meclisin görüşünde ısrar ederse, bu durumda artık Heyet-i Mebusan'ın görüşünü kabul mecburiyeti vardır.

Görüldüğü üzere, Heyet-i Mebusan ile anlaşmazlık hâlinde bulunan hükûmet, Padişahın güvenine sahipse ve böyle bir hükûmetin iktidarda kalması onun tarafından isteniyorsa Kanun-ı Esasî bunu mümkün kılabilecek imkânları Padişaha tanımış değildir. Başka bir ifadeyle Padişah, bu konuda görüşünde haklı olduğunu düşündüğü hükûmeti savunabilecek ve mevcut anlaşmazlığın çözümü için fesih yoluna gidebilecek bir olanağa sahip değildir. Böyle bir durumda kalan hükûmetin, Padişahın güvenine sahip olması durumunda bile istifa etmesi gerekmektedir.³⁷ Padişahın icra organını değiştirme konusunda sahip olduğu takdir yetkisi kaldırılmış, hükûmet ile yasama organı arasındaki anlaşmazlığın kaldırılması Padişahın iradesinden ayrı ve belli bir objektif kritere bağlanmıştır.³⁸ Her ne kadar Meclisin feshi Padişaha bırakılmışsa da bu yetki üç ay içinde yeni Meclis'in toplanması ve Heyet-i Âyan'ın muvafakati ile sınırlanmıştır. Meclis'in toplanma müddeti dört aydan altı aya çıkarılmış ve Padişahın davetine gerek kalmaksızın Kasım başında kendiliğinden toplanması esası kabul edilmiştir.³⁹ Görüldüğü üzere son cümlede, yeni kurulan Meclis'in,

³⁷ Okandan, "7 Zilhicce 1293 Kanunu Esasisine", s. 829-830; Karamustafaoğlu, s. 190.

³⁸ Hüseyin Nail Kubalı, Türk Esas Teşkilât Hukuku Dersleri, 1. Baskı, Tan Matbaası, İstanbul 1960, s. 120.

³⁹ Ali Fuad Başgil, Türkiye Siyasi Rejimi ve Anayasa Prensipleri-Mukayeseli Türk Esas Teşkilât Hukuku Dersleri, Birinci Cilt, Fasikül I, 1. Baskı, Baha Matbaası 1957, s. 98.

eski Meclis’in görüşünde ısrar etmesine yönelik düzenleme ile gerçekten de fesih yetkisinin kullanılmasında neden “halkın hakemliği” deyi mi verildiği de anlam kazanmaktadır. Bu bilgilerden hareketle ikinci anayasa değişikliğinde ne tür düzenlemeler yapılmak istendiği ve Meclis gündemine getirilme sürecine bakmak gerekmektedir.

İkinci Anayasa Değişikliğinin Heyet-i Mebusan ve Heyet-i Ayan Gündemlerine Getirilme ve Kabul Edilme Süreci

1909 değişikliği ardından Anayasa’nın değiştirilmesi yeniden gündeme getirilmiştir. Anayasa değişikliğine ilişkin, Heyet-i Mebusan görüşmelerindeki konuşma ve tartışmalar genel olarak Heyet-i Mebusan’ın feshinin 1909 değişikliği ile zor şartlara bağlandığı üzerinedir. Ancak belirtmek gerekir ki, monarşinin sınırlı olmasının bir anlamı da parlamentonun seçimle gelen kanadının, parlamenter rejimin denge kurma amacına yönelik, kriz çözücü bir ihtiyacı karşılayacak biçimde, koşulları saptanarak feshedilebilmesidir. Aşağıda ikinci anayasa değişikliğinin Heyet-i Mebusan’a getirilmesinden onaylanana kadar geçen süreç ele alınacaktır.

Sait Paşa Hükûmeti ve İkinci Anayasa Değişikliği Önerisinin Heyet-i Mebusan’da Görüşülmeye Başlanması

16.12.1911 tarihinde, Heyet-i Mebusan’da görüşülen konular arasında “*Kanun-u Esasînin otuz beşinci maddesinin tadili hakkındaki kanun layihasının irsal kılındığına dair Sadaret tezkiresi*” yer almaktadır.⁴⁰ Hükûmet, Meclisin feshedilmesi önündeki zorluğu aşabilmek için öncelikle Kanun-ı Esasînin 35. maddesinin değiştirilmesini önermiştir. Bu öneriyle, maddenin genel olarak eski hâline dönülmesi hükûmetle meclis arasında anlaşmazlık çıktığında, Padişahın ya hükûmeti değiştirmesi ya da Meclisi feshetmesi yolu açılmaktadır. Yenilik olarak ise, fesih yetkisinin aynı toplantı yılı içinde yalnızca bir kez kullanılabileceği hükmünün getirildiğini görmekteyiz. Diğer bir yeni düzenleme ise savaş durumunda Padişah Meclis-i Umumîyi geçici olarak tatil edebilecektir.⁴¹ Sadrazam Sait Paşa, Heyet-i Mebusan’da, 35. madde de-

⁴⁰ Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, 3 Kânunuevvel 1327 (1911), Yirmi Beşinci İnikad, Devre 1, Cilt 2, İçtima Senesi 4, s. 201.

⁴¹ Eroğul, s. 14.

ğişikliğini açıklarken Lütü Fikri Bey, maddenin değıştirilme amacını şu şekilde eleştirmiştir:⁴²

“Sadrazam Paşa bize şöyle şöylemiş oluyor (...) ben sizin Meclisinizi feshetmek mecburiyetindeyim. Halbuki, Kanunu Esasinin maddei mevcudesi bu babda Meclisi şühületle feshetmemi temin etmiyor. Bunu değıştirin ki ben sizi kolayca feshedeyim. İşte mesele bundan ibarettir.”

Bu değışiklik önerisine karşı Heyet-i Mebusan’da ciddi bir muhalefet oluşmuştur. Kanun-ı Esası değışikliğinin Heyet-i Mebusan’da 27.12.1911’de görüşülmesi kararlaştırılmıştır. Ancak Heyet-i Mebusan’ın muhalif kalan üyelerinin katılmaması nedeniyle çoğunluk sağlanamamış, görüşmeler ertelenmiştir. Toplantıya yine İttihat ve Terakki Fırkası dışındaki üyelerin katılmaması nedeniyle çoğunluk sağlanamamıştır.⁴³ *Recai G. Okandan Kanun-ı Esası’nın değışik 7. ve 35. maddelerinin hükümet tarafından yapılan öneri hakkında çoğunluğun sağlanamadığı görüşme gününe ilişkin şunları ifade etmektedir.*⁴⁴

“(...) gerek Sadr-ı âzam Mehmet Sait Paşa ve gerek Millî Savunma Bakanını Mahmut şevket Paşa tarafından yapılan açıklamalara rağmen, koridorlarda gezmeyi ve arasına Meclis kapısından bakmayı tercih eden muhalif Meb’uslar, Milletvekilleri Meclisinin toplantı salonuna girmemekte direnmişlerdir. (...) muhaliflerin bu insidat-ı müzâkereye tevessül teşebbüsü, Hükümet tarafından yapılan bir teklifin Milletvekilleri Meclisi tarafından reddolunduğu tarzında, yani güvensizlik şeklinde karşılanmış[tır.]”

Bu gelişmelerin ardından Sadrazam Sait Paşa, hükümetin iktidardan çekileceğini bildirerek aynı gün Padişaha istifasını sunmuştur. Sadrazam Sait Paşa, Meclis’te yaşananları anayasa değışikliği önerilerinin “reddi” olarak değerdendirerek şunları ifade etmiştir.⁴⁵

“(...) Arzettiiğimiz madde-i kanuniye sırf Meşrutiyeti ihya ve takviye etmek içindir. (...) Fakat birkaç günden beri görülen halet-i ruhiye diyelim ve bugün ekalliyetin [azınlığın] hazır olmamasına, deminden beri bir hayli izahat-ı muknia verildiği halde yine hazır bulunmaktan içtinap olunmasına nazaran ben ve refiklerim bu hali red suretinde telâkki ediyoruz. (...) memuriyetlerimizden istifa ettiğimizi Zâtı şâhâneye arzeyliyeceğiz, elveda efendiler”.

⁴² Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, 3 Kânunuevvel 1327 (1911), Yirmi Beşinci İnıkad, Devre 1, Cilt 2, İçtima Senesi 4, s. 209.

⁴³ Okandan Âme Hukukumuzun Anahatları, s. 344; Ahmet Ali Gazel, “Osmanlı Devleti’nde Parlamento Fesihleri (1877-1920)”, *Hacettepe Üniversitesi Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2022, C. 18, S. 35, s. 84.

⁴⁴ Okandan Âme Hukukumuzun Anahatları, s. 344-346.

⁴⁵ Bkz. Okandan Âme Hukukumuzun Anahatları, s. 346-347.

Anayasa değişikliğinin görüşülmesinde Sadrazam Sait Paşa’nın Heyet-i Mebusanın toplanamamasını, ret olarak nitelendirmesi ve hükûmetin istifası yeni tartışmaları gündeme getirmiştir. Muhalefet toplantılara katılmayarak “obstrüksiyon”⁴⁶ yolunu kullandığını ifade ederek engellemeye, geciktirmeye çalışmıştır. *Bülent Tanör*, 1909 anayasa değişikliği ardından İttihat ve Terakki Fırkası’nın, Kanun-ı Esasî’nin 7. ve 35. maddelerinin değiştirilmesi yönündeki isteğine ilişkin şunları ifade etmektedir:⁴⁷

“Parlamento üzerindeki denetimin elinden kaçtığını gören İT [İttihat ve Terakki], Meclis-i Mebusan’ın feshini denemek istedi. Fakat kendi eseri olan 1909 değişikliği bunu son derece zorlaştırmıştı. Bu engeli aşmak için fesih mekanizmasının 1876’daki biçimine geri döndürülmesini planladı”.

Heyet-i Mebusan’da Kanun-ı Esasî ikinci değişikliği görüşmeleri hükûmetin istifası sonrası giderek daha tartışmalı bir hâl almıştır. Bu noktada yeni kurulan hükûmetin yaptığı anayasa değişikliği önerisi sürecini ele almak gerekmektedir.

Yeni Kurulan Hükûmetin “İsrar Hükûmeti” Olduğu Görüşünü Savunması ve Anayasa Değişikliği Önerisinin Heyet-i Mebusan’da Görüşülmesi

Sadrazam Sait Paşa’nın istifası ardından Padişah, bir Hattı Hümayun ile hükûmeti kurması için yeniden Sait Paşa’yı görevlendirmiştir. Yeni kurulan Hükûmet, Kanun-ı Esasî’ye uygun kurulmuş ancak güvenoyu almamıştır.⁴⁸ Yukarıda açıklandığı üzere, aslında hükûmet 1909 değişikliğiyle birlikte göreve başlarken güvenoyu almak zorundadır. Mecliste bu konu da tartışmalara neden olmuştur.

⁴⁶ Obstrüksiyon, en genel tanımıyla, yasama işlerinin ya da etkinliklerinin, bunlara karşı çıkan siyasi partiler ya da milletvekillerince yasal yollar kullanılarak engellenmesi, tıkanması veya geciktirilmesi girişimidir. Bkz. Şeref İba, Parlamento Hukukunda Obstrüksiyon ve Giyotin Kavramları, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2003, S. 50, s. 147.

⁴⁷ Bkz. Tanör, s. 199.

⁴⁸ Bkz. Okandan Âmme Hukukumuzun Anahatları, s. 348-349; Eroğul, s. 14. Yeni kurulan hükûmetin güvenoyu alma gereği duymamasına ilişkin tartışmanın yapıldığı görüşme için bkz. Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, 21 Kânunuevvel 1327 (1911), Otuz Birinci İnikad, Devre 1, Cilt 2, İçtima Senesi 4, s. 325 vd.

Sadrazam Sait Paşa, hükûmeti kurunca Heyet-i Mebusan'da Kanun-ı Esasî'nin 35. maddesinin değiştirilmesi konusunu yeniden gündeme getirmiştir.⁴⁹ Sait Paşa Meclis'te muhalefetin toplantıya katılmamasını ret kararı olarak yorumlayıp istifa üzerine kurulan yeni hükûmetin de "ısrar hükûmeti" sayıldığını ifade etmiştir. 1909 yılında değiştirilen 35. maddedeki ifade belirtildiği üzere şu şekildedir: *"Vükelâ ile Heyet-i meb'usan arasında ihtilâf vukuunda vükelâ reyinde ısrar edüp de mebusan canibinden [tarafından] katiyyen ve mükerreren reddedildiği halde vükelâ ya meb'usanın kararını kabule veya istifaya mecburdur. (...) "* Sait Paşa, yeni kurduğu kabinenin ısrar hükûmeti olarak sayılması gerektiğini açıklarken şunları ifade etmiştir:⁵⁰

"(...) Çarşamba günü cereyan etmiş olan müzarekatı neticesinde sabık Kabinenin Kanun-u Esasinin 35'nci maddesine ithalini teklif ettiği tadil, (...) Cumartesi günü sair umura takdimen müzakereye karar verilmiş idi. Ye'om-i mezkurda sabık Kabine, Mecliste isbat-ı vücud etmiş olduğu halde İtilaf ve Hürriyet Fırkası Azasıyla Müstakillerin müzakereye iştirakten bir tarik-i fevkaladeye mükerreren imtina etmeleri, tadil teklifinin bir suret-i aleniyyede reddini istilzam [gerektiren] ve Meclis-i Mebusan ile o Kabinne beyninde sarih bir ihtilaf tevlit eylemiş olduğundan (...) Kanun-u Esasi mucibince Zat-ı Hazret-i Padişahiye istifasını takdim etmiş idi. Bu kere teşekkül eden yeni Kabine dahi siyaset-i esasiyyeye taalluk eden hususatin ehemmiyyeti ve vacibat-ı Meşrutiyetten olarak her Devlet-i Meşrutada labüt ve muhterem addolunan ve Zat-ı Hükümdarının hukuk-u teşriyye ve siyasiyyesinin levazım-ı gayr-i müfarikasından bulunan hakk-ı feshi fiilen işgal ve belki mümteni bir hale vaz'eden 35 inci maddenin ber-veç-i [olduğu gibi/aynen] teklif tadilini kemal-i ehemmiyyetle iltizam ve bu babda ısrar ediyor".

Heyet-i Mebusan'da, hükûmetin istifasının yeni bir hükûmet olup olmadığı tartışması yanında aynı zamanda değiştirilmesi istenen 35. maddenin sırf toplantıda çoğunluk sağlanmadığı için ertelenmesinin "anayasa değişikliği teklifinin reddi anlamına gelip gelmediği" konusu da eleştirilmiştir. İsmail Sıtkı Bey şunları ifade etmiştir:⁵¹

⁴⁹ Bkz. Okandan Âmmе Hukukumuzun Anahatları, 348-349. Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, 21 Kânunuevvel 1327 (1911), Otuz Birinci İnikad, Devre 1, Cilt 2, İçtima Senesi 4.

⁵⁰ Bkz. Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, 21 Kânunuevvel 1327 (1911), Otuz Birinci İnikad, Devre 1, Cilt 2, İçtima Senesi 4, s. 325.

⁵¹ Bkz. Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, 21 Kânunuevvel 1327 (1911), Otuz Birinci İnikad, Devre 1, Cilt 2, İçtima Senesi 4, s. 327.

“(...) Acaba Meclisi Mebusanın içtima edememesi ve Kabine ile müzakereden imtina eylemiş bulunması Kanunu Esasinin tayin ettiği reddi mükerrer ve kat’i tabirleriyle takyid ettirdiği red manasını tazammum ettirir mi, ettirmez mi ve binaenaleyh, bugün karşısında bulunduğumuz ve sırası geldiğinde arz edeceğimiz veçhile henüz itimat reyî ahzetmemiş olan yeni bir Kabinenin ikinci bir Kabine vaziyetinde addolunmasını nasıl kabul edeceğiz? (...) Eğer mecliste ekseriyet mevcut olmaması, teklifin reddi makamında telakki edilmek lâzım gelirse, Hey’eti Hazırai Muhteremece şimdiye kadar Mecliste reddolunmuş binlerce teklif bulunmak lâzım gelirdi, (...)”

İsmail Sıtkı Bey Mecliste bu sözlerinin ardından, Hükûmet’in istifa etmesinin o teklifi *keenlemeyekün* (yok) hükmünde bıraktığını da ekleyerek şunları belirtmiştir.⁵²

“Aramızdaki şu ihtilafın, ya Kabine Reisi Paşa Hazretlerinin dediği doğru olacak ya bizim dediğimiz doğru olacak. Bizim dediğimiz doğru olursa bugün Kanunu Esasinin 35 inci maddesinin tadili hakkında birinci defa teklif karşısında bulunduğumuzu anlar ve ona göre müzakereye devam ederiz. Yok eğer, bilakis, Kabine Reisi Paşa Hazretlerinin teklifleri doğru olduğu anlaşılırsa bir Israr Kabinesi karşısında bulunacağız”.

Burada obstrüksiyon yapıldığını açıklayan Sadrazam Sait Paşa neden ret olarak gördüklerini şu şekilde savunmuştur.⁵³

“Kabinenin gaye-i emeli Meclisi feshetmektir diyorlar. Niyetim Meclisi fesh etmek olmadığını, geçenki celselerden birinde resmen ve alenen beyan etmiş idim (...). Muhelif Fırkalar tarafından yapılan obstrüksiyonu biz ret addettik, ikinci defa Meclise girdiğimizde yine birçok zevat hazır olduğunu haber aldık; fakat onlar huzurdan imtina ettiler. Bunu da red addettik. Yazdığımız istifanamede bilfarz (farz ve vücub icab etmez ya) bunun red olduğu teslim olunması bile, her halde bir ihtilaftır, dedik. (...) o gün Kanunu Esasinin müzakere olunacağını bilen zevat -zira rûznameye bilittifak ithal olunduydu- eğer kaideye riayet ediyorlarsa, gelirler hazır bulunurlar idi. Böyle yapmayıp da Meclisin küşadından [açılışından] hitamına [sona ermesine] kadar huzurdan imtina etmeleri ret değil de

⁵² Bu şekilde 35. maddenin ne anlama geldiğinin ortaya konulması için Kanun-ı Esasî’yi yorumlama yetkisi olan Heyet-i Ayan’a gönderilmesi teklif edilmiştir. Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, 21 Kânunuevvel 1327 (1911), Otuz Birinci İnikad, Devre 1, Cilt 2, İçtima Senesi 4, s. 328-329.

⁵³ Bkz. Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, 21 Kânunuevvel 1327 (1911), Otuz Birinci İnikad, Devre 1, Cilt 2, İçtima Senesi 4, s. 336-337.

nedir? Eğer değilse, her şey bir maksada mebni olur. Obstrüksiyonun da bir maksadı mavudialehi olmak lazım gelir. (...)”

Meclis'teki görüşmeler oldukça tartışmalı şekilde devam etmiştir. Daha sonra 35. madde oylanmış ve reddedilmiştir.⁵⁴ Görüldüğü üzere, 35. maddenin değiştirilmesine yönelik hükûmetin isteği Heyet-i Mebusan tarafından reddedilirken, üyeler, kendilerinin feshedileceğini de bildikleri bir sürece girdiklerinin farkındaydı. Heyet-i Mebusan'ın Padişah tarafından feshedilebilmesi için 35. maddenin öngördüğü usûlde bu aşamadan sonra sadece Heyet-i Âyan'ın onayı kalmıştır.

Bülent Tanör, Anayasa'nın, fesih konusundaki maddelerin değiştirilmesinin muhalefetin sürekli engellemeleri karşısında şunları ifade etmektedir:⁵⁵ “Sonunda İT ve onun denetimindeki hükûmet, engellemeleri etkisizleştirmenin ve 7. ve 35. maddelerin üzerinden atlamanın “formülü”nü buldu. Meclisin toplanmaması “iki defa üst üste ret kararı” sayıldı; (...)” Bu aşamada Heyet-i Âyan'a bakıldığında, ret kararından iki gün sonra fesih için onay isteyen Hattı Hümayun kendilerine gönderilmiştir.⁵⁶ Heyet-i Âyan gündeminde “Meclisi Mebusan intihabatının tecdidi ve feshinin tasvibine dair Hattı Hümayun” yer almış ve kapalı oturum yapılmasına karar verilmiştir.⁵⁷ Ertesi gün Birleşim kapalı oturum şeklinde yapılarak Heyet-i Âyan'dan onay alınmış ve ondan sonraki gün de okunan İrade-i Seniye ile Heyet-i Mebusan feshedilmiştir.⁵⁸ Ancak 35. madde değişikliği henüz gerçekleşmemiştir. Dolayısıyla bu artık yeni kurulacak olan Heyet-i Mebusan'ın gündemine gelmesiyle mümkündü. Bu İrade-i Seniye ile Heyet-i Mebusan dağıtıldıktan sonra yine aynı İrade-i Seniye gereğince genel seçim hazırlıklarına başlanmıştır.⁵⁹

⁵⁴ Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, 31 Kânunuevvel 1327 (1911), Otuzyedinci İnikad, Devre 1, Cilt 2, İçtima Senesi 4, s. 508.

⁵⁵ Tanör, s. 200.

⁵⁶ Eroğul, s. 15.

⁵⁷ Meclisi Âyan Zabıt Ceridesi, 2 Kânunusâni 1327 (1911), Yirmi İkinci İnikad, Devre 1, Cilt 1, İçtima Senesi 4.

⁵⁸ Bkz. Meclisi Âyan Zabıt Ceridesi, Meclisi Âyan Zabıt Ceridesi, 3 Kânunusâni 1327 (1911), Yirmi Üçüncü İnikad, Devre 1, Cilt 1, İçtima Senesi 4; Meclisi Âyan Zabıt Ceridesi, 5 Kânunusâni 1327 (1911), Yirmi Dördüncü İnikad, Devre 1, Cilt 1, İçtima Senesi 4.

⁵⁹ Okandan Âmme Hukukumuzun Anahatları, s. 355-357.

Heyet-i Mebusan Seçimleri ve Yeni Hükûmetin Kanun-ı Esasî Değişikliği Önerisinin Heyet-i Mebusan’da Görüşülmesi ve Kabul Edilmesi

Yapılan genel seçimle İttihat ve Terakki Fırkası’nın çoğunluğuna dayanan yeni Heyet-i Mebusan 18.04.1912 Perşembe günü ilk oturumunu yapmaya çağırılmıştır.⁶⁰ Görüldüğü üzere feshi kolaylaştırmak üzere hükûmetin istediği anayasa değişikliğini kabul etmemek için Heyet-i Mebusan’ın direnmesi, yine de fesihle sonuçlanmıştı. Yeni Meclis seçildikten sonra hükûmet, aynı amaçlı bir anayasa değişikliğini gündeme getirmiştir.⁶¹

Meclis, Padişahın, Sadrazam Sait Paşa tarafından okunan nutku ile açılmıştır. Padişah nutkunda Kanûn-ı Esasî’nin değiştirilmesinin gerekliliğini belirttiğini görmekteyiz.⁶² Yeni Heyet-i Mebusan’ın açılmasında sonra Sadrazam Sait Paşa, Heyet-i Mebusan Başkanlığı’na gönderdiği yazıyla Anayasa’nın değiştirilmesi konusunu yeniden gündeme getirmiştir.⁶³ Heyet-i Mebusan tutanaklarına bakıldığında, Anayasa’nın değiştirilmesi konusunda iki tezkire olduğu görülmektedir.⁶⁴

“Kanunu Esasinin otuz beş, yedi ve otuz sekizinci maddelerinin tadiline dair Sadaret tezkiresi”.

“Kanunu Esasinin kırk üçüncü maddesinin tâdili ve yetmiş ikinci maddesinin ilgası ile yetmiş altıncı maddesine dair Sadaret tezkiresi”.

Hükûmet tarafından verilen Kanun-ı Esasî’nin 7, 35, 43 ve 73.⁶⁵ maddelerinin değiştirilmesi dair kanun lâyihası Heyet-i Mebusan’da 22.06.1912’de görüşülmeye başlanmıştır.⁶⁶ Meclise sunulan hükûmet

⁶⁰ Okandan Âmme Hukukumuzun Anahatları, s. 357.

⁶¹ Eroğul, s. 16.

⁶² Okandan Âmme Hukukumuzun Anahatları, s. 356-357.

⁶³ Okandan “7 Zilhicce 1293 Kanunu Esasisine”, s. 841.

⁶⁴ Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, 5 Mayıs 1328 (1912), Altıncı İnikad, Devre 2, Cilt 1, İctima Senesi 2.

⁶⁵ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesinde 73. madde, ilk başta 74. madde olarak yazılmakla birlikte (s. 433) metin içinde 73. madde olarak geçmektedir. Bkz. Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, 9 Haziran 1328 (1912), On Sekizinci İnikad, Devre 2, Cilt 1, İctima Senesi 1.

⁶⁶ Hükûmet tarafından verilen değişiklik şöyledir: “Madde 7: Ledel’iktiza Meclis-i Mebusanm feshi ve müddet-i içtimaiyyenin te’cili hukuk-u mukaddese-i Pâdişâhidendir.

Madde 35: Vükelâ ile Heyet-i Mebusan arasında ihtilâf olunan maddelerden biri-

teklifinde, 1876 Kanun-ı Esasînin 1909'da değiştirilmiş olan 7., 35. ve 43. maddelerinin yeniden değiştirilmesi, o zaman değiştirilmesi unutulmuş olan ve artık hükmü kalmayan 73. maddesinin ise yürürlükten kaldırılması isteniyordu. Teklif ivedilikle incelenmek üzere Komisyona gönderildi. Kanun-ı Esasî Encümeninin, Hükûmet'in istediği şekilde, ancak daha kapsamlı bir öneri hazırladığı görülmektedir. Hükûmet'in de buna katılmasıyla, öneri Genel Kurul'a gelmiş ve hızla görüşülmüştür.⁶⁷ Heyet-i Mebusan bu değişiklik önerilerinin hepsini kabul etmiştir.⁶⁸ Bu değişikliğe ilişkin olarak Heyet-i Âyan'ın onayının alınması usûlünün kaldırılmasıyla ilgili İlhan Arsel şunları ifade etmektedir:⁶⁹

"İttihat ve Terakki fesih hakkını Meclis-i Ayanın tasvibinden ayırmakla meşrutiyete en büyük fenalığı yapmıştır. Çünkü, Meclis-i Ayana 1325 tadilleri [1909 değişiklikleri] ile tanınan bu hak, Meclis-i Meb'usanın himayesine matuf bir tedbir olacağı fikriyle kabul edilmişti. Yani Padişah geliş güzel feshi tevessül edemeyecek ve Meclis-i Ayanın muvafakatini istihsal mecburiyetinde kalacaktı. Ayana yerilen bu hakkın ilgası neticesinde Meclis-i Mebusanın feshi işi doğrudan doğruya Padişaha ait bir hak mahiyetini yeniden iktisap etmiş oldu."

Belirtildiği üzere Kânûn-ı Esâsî'ye göre, değişiklik yapılabilmesi için Heyet-i Âyanda da görüşülüp kabul edilmesi gerekmektedir.

nin kabulünde Vükelâ tarafından ısrar olunup da Mebusan canibinden ekseriyet ârâ ile ve mükerreren reddedildiği halde Vükelânın tebdili veyahut müceddeden ve üç ay zarfında intihap olunmak üzere Heyet-i Mebusanın feshi hukuk-u Pâdişâhı cümlesindendir.

Madde 43: Meclis-i Umûminin iki heyeti beher sene Teşrinisani iptidasında bilâdâvetin içtima eder ve bâ İrade-i Seniyye küşâd edilir. Müddet-i içtimâ dört aydır, Meclis-i Mebusan feshedildiği halde, üç ay sonra içtimâ edecek olan Heyet-i cedide Heyet-i sabıkanın müddet-i içtimaiyyesinin bakıyyesihi ikmâl eder ve esbâb-ı fevkalâdeden dolayı temdit edilmediği takdirde, ilk devre-i içtimaiyyesinin mebdei olan Teşrinisani iptidasında tekrar toplanmak üzere tatil olunur.

Madde 73: Kanun-u Esasinin 7 inci madde-i muadelesine mugayir olan 73'üncü maddesi mülğadır." Bkz. Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, 9 Haziran 1328 (1912), On Sekizinci İnıkad, Devre 2, Cilt 1, İçtima Senesi 1.

⁶⁷ Eroğul, s. 16.

⁶⁸ Bkz. Okandan, s. 842; Eroğul, s. 16. Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, 11 Haziran 1328 (1912), C. 2, İ. 19, s. 492.

⁶⁹ İlhan Arsel, "Birinci ve İkinci Meşrutiyet Devirlerinde Çift Meclis Sistemi Te-crübesi", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Ankara 1953, C. 10, S. 1., s. 210-211.

Kanun-ı Esasî’nin Değiştirilmesi Önerisinin Heyet-i Âyan’da Görüşülmesi ve Kabul Edilmesi

Kanun-ı Esasî değişikliğinin Heyet-i Mebusan’da kabul edilmesinin ardından Heyet-i Âyan’a gönderilmiştir. Ancak tam bu sıralarda Arnavutluk’ta başlayan isyan sonrası Sait Paşa Hükûmeti 15.07.1912 tarihinde, Heyet-i Mebusan’da 4’e karşı 192 oyla güvenoyu almasına rağmen Sadrazamlıktan istifa etmiştir. Sait Paşa istifa edince Kanun-ı Esasî değişikliği de Heyet-i Âyan tarafından görüşülememiştir.⁷⁰ Sait Paşa’nın istifası sonrası Kanun-ı Esasî değişikliği 25.05.1914 tarihinde Heyet-i Âyan’da görüşülmeye başlanmış ve teklif üzerinde hiçbir değişiklik yapılmadan kabul edilmiştir. Bu şekilde Kanun-ı Esasî’nin 7, 35. ve 43. maddeleri değiştirilmiş ve 73. maddesi kaldırılmıştır.⁷¹

Heyet-i Mebusan’ın feshine ilişkin Anayasa değişikliğinin Meclislerin gündemine gelmesi ve kabul edilmesi bu şekilde gerçekleşmiştir. Aşağıda, bu bilgilerden hareketle, Anayasa’nın ilk hâli ve 1909 değişikliği yönünden 7, 35 ve 43. maddeler ile mülga 73. maddenin içeriği her bir madde açısından yine ayrı ayrı değerlendirilecektir.

Kanun-ı Esasî’nin Değiştirilmesinin Fesih Yetkisi Bakımından Değerlendirilmesi

Kanun-ı Esasî’nin 7. maddesinde Padişahın görev ve yetkileri sayılmaktadır. Bu görev ve yetkiler arasında Meclis-i Umumi’nin toplantıya çağırılması ve tatil edilmesi ile Heyet-i Mebusan’ın üyelerinin yeniden seçilmesi kaydıyla Heyet-i Mebusan fesih hakkı da bulunmaktadır. 1909 yılında yapılan değişiklikte 7. maddede Padişahın sahip olduğu haklar saklı tutulmuş, hatta arttırılmış ancak kendisi bunları doğrudan kullanamaz hâle gelmiştir. Padişah kendisine verilmiş gibi görünen yetkileri ancak Sadrazam ve ilgili bakanın girişim ve imzasıyla kullanabilecektir.⁷² Aşağıda açıklanacak olan ikinci Anayasa değişikliği süreci sonrasında ise 7. madde ikinci değişiklik ile şu şekilde düzenlenmiştir.⁷³

“...otuz beşinci madde mucibince Heyeti Mebusanın ledelik tiza feshi ve müddeti teciliye ve tatiliyenin mecmuu müddeti ictimaiyei seneviyenin nı-

⁷⁰ Gazel, s. 87-88.

⁷¹ Gazel, s. 92.

⁷² Tanör, s.193.

⁷³ Gözübüyük, s. 31.

sıfını tecavüz etmemek ve o senei içtimaiye zarfında müddetini ikmal eylemek üzere tecil ve tatili, hukuku mukaddesei Padişahidendir”.

Görüldüğü üzere burada, fesihden sonra yeni meclisin üç ay içinde seçilip toplanacağı hükmü ve fesih için Heyeti Âyan’dan onay alınması koşulu kaldırılmıştır.⁷⁴ Meclisin feshedilmesi önündeki zorluğun kaldırılması için Hükûmet’in Kanun-ı Esasî’nin değiştirilmesi önerilen 35. maddesi şöyledir:⁷⁵

“Vükela ile Heyeti Mebusan arasında ihtilaf vukuunda, Vükela reyinde ısrar edip Mebusan canibinden katiyyen ve mükerreren reddedildiği halde Vükelanın tebdili veyahut üç ay zarfında müceddeden intihab olunmak ve bir senei içtimaiyede birden ziyade fesh edilememek üzere Heyeti Mebusanın feshi ve hali harpte Meclisi Umuminin muvakkaten tatili, hukuku Hazreti Padişahidendir.

Meclisin feshinde Heyeti Ayanın rey ve kararına müracaat edip etmemek münhasıran yedi iktidarı Hazreti Padişahidedir. Fakat Heyeti Celilei Mebusan, evvelki heyetin reyinde sebat ve ısrar ederse Meclisi Mebusanın rey ve kararının kabulü mecburidir”.

Bu öneriyle, görüldüğü üzere maddenin eski hâline benzer bir şekline dönülerek hükûmetle meclis arasında anlaşmazlık çıktığında, Padişahın ya hükûmeti değiştirmesi ya da Meclisi feshetmesi yolu açılmak istenmekteydi. Yenilik olarak ise, fesih yetkisinin aynı toplantı yılı içinde sadece bir defa kullanılabileceği hükmü getirilmektedir. Ancak meşrutiyet için olumsuz olarak nitelendirebileceğimiz yeni bir düzenleme önerilmektedir. Buna göre, savaş durumunda Padişah Meclis Umumiye geçici olarak tatil edebilecek.⁷⁶ Kısaca bu madde ile hükûmetle Heyet-i Mebusan arasında anlaşmazlık çıktığında,

⁷⁴ Cem Eroğul, 7. madde değişikliğinin öne çıkan beş özelliğini şu şekilde belirtmektedir: “a) Fesihden sonra yeni meclisin üç ay içinde seçilip toplanacağı hükmü kaldırılıyor, b) fesih için Meclisi Ayan’dan onay alma koşulu kaldırılıyor, c) fesih dışında, meclis toplantılarının ertelenmesi ya da toplanmış meclisin tatile gönderilmesi kapısı açılıyor, ç) ancak, erteleme ve tatil süresinin toplam altı ay süren toplantı yılının yarısını (başka bir deyişle, üç ayı) aşamayacağı belirtiliyor, d) her durumda, ilgili toplantı yılının ilişkin olduğu yılda tamamlanacağı hükmüne bağlanıyor”. Bkz. Eroğul, s. 18.

⁷⁵ Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, 3 Kânunuevvel 1327 (1911), Yirmi Beşinci İnıkad, Devre 1, Cilt 2, İçtima Senesi 4, s. 201. Bkz. “7 Zilhicce Tarihli Kanun-ı Esasî’nin Bazı Mevadd-ı Muaddesine Dair Kanun” <<https://www.tbmm.gov.tr/files/anayasa/docs/1876/1876-1/1876-1-degisiklik.pdf>>, (Erişim Tarihi: 23.03.2023).

⁷⁶ Eroğul, s. 14.

önce hükûmetin değiştirilmesini öngören hüküm kaldırılmaktadır. Hükûmetin önerisi Meclis tarafından arka arkaya iki kez reddedildiğinde, hükûmetin değiştirilmesi ya da Heyet-i Mebusan’ın feshi alternatiflerinden biri, Padişahın yeğlemine (tercihine) bırakılmaktadır. Fesih durumunda, yeni Meclis’in dört ay içinde seçilip toplanacağı belirtiliyor. Yeni Meclisin eskisinin görüşünde direnmesi durumunda, Meclis kararının uygulanmasının zorunlu olacağı hükmü korunuyor.⁷⁷

Yapılan değişiklikle Kanun-ı Esasî’nin 35. maddesi şu şekilde düzenlenmiştir:⁷⁸

“Vükelâ ile Heyet- i Meb’usan arasında ihtilâf olunan maddelerden birinin kabulünde vükelâ tarafından ısrar olunup da meb’usan canibinden ekseriyet-i ârâ ile ve mükerreren reddedildiği halde vükelânın tebdili veya hut müceddeden ve dört ay zarfında intihap ve içtima olunmak üzere Heyeti Meb’usan’ın feshi hukuk-ı padişahî cümlesindendir. Fakat Heyeti cedide-i meb’usan evvelki heyetin reyinde sebat ve ısrar ederse Meclis-i Meb’usan’ın rey ve kararının kabulü mecburî olacaktır”.

Heyet-i Mebusan’da Kanun-ı Esasî’nin 35. maddesine verilen oylara bakıldığında oylamaya 214 milletvekili katılmış, 199 kabul, 15 ret oyu verilmiştir.⁷⁹

Belirtildiği üzere bu maddelerin yanı sıra, Kanun-ı Esasî’nin 43. maddesi de değiştirilip 73. maddesi yürürlükten kaldırılmıştır. 43. madde değişikliğine bakıldığında,⁸⁰ toplantı yılının Kasım başında çağrısız olarak açılacağı kuralına, erteleme kararı varsa, toplantının, ancak erteleme süresinin sonunda, yine çağrısız olarak açılacağı hükmü eklenmektedir. Fesih durumunda, dört ay içinde seçilip toplanacak yeni Meclisin bu toplantısının olağanüstü toplantı sayılacağı ve

⁷⁷ Eroğul, s. 18

⁷⁸ Gözübüyük, s. 31.

⁷⁹ Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, 11 Haziran 1328 (1912), On Dokuzuncu İnikad, Devre 2, Cilt 1, İçtima Senesi 1, s. 492.

⁸⁰ 1914 yılında yapılan ikinci değişiklik ile 43. madde şu şekilde düzenlenmiştir: “Meclis-i Umûminin iki Heyeti beher sene teşrini sani iptidasında ve tecil vuku bulmuş ise müddeti teciliyenin inkizasında bilâ-davetin içtima eder ve bâ-irâde-i seniye küşad edilir. Müddeti içtima altı aydır ve bu müddetin hitamında meclis yine bâ-irâde-i seniye kapanır. Bu heyetlerden biri diğerinin bulunmadığı zamanlarda münakit olamaz. Meclis-i Mebusan feshedildiği halde dört ay sonra içtima edecek olan Heyeti cedidenin içtimai bir içtimai fevkalâde hükmünde olup müddeti iki aydır ve kabili temdit olup tecile tâbi değildir ve altmış dokuzuncu maddede muharrer olan dört seneden ibaret müddeti memuriyet i teşrinisani ibtida-sında başlar”.

iki ay süreceği belirtilmektedir. Fesih sonrası yapılacak toplantının uzatılabileceği, ancak ertelenemeyeceği düzenlenmektedir. Burada Meclislerin birinin, diğeri bulunmadığı zamanlarda toplanamayacağı kuralının da korunduğunu görmekteyiz.⁸¹

Anayasa değişikliğiyle, 73. madde de yürürlükten kaldırılmıştır.⁸² 1876 Anayasası'nın bu maddesinde, fesih hâlinde yeni Heyet-i Mebusan'ın altı ay içinde yeniden seçilip toplanacağı belirtiliyordu. Ancak 1909'da bu süre üç aya indirilmişti. Dolayısıyla 1914 tarihli ikinci değişikliğin ardından sürenin dört aya çıkarılmasıyla, anayasa hükümleri arasındaki bu çelişki yine kalmıştır.⁸³

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde 1876 Kanun-ı Esasî ile meşruti monarşiye geçilmiştir. Ancak tam anlamıyla bir meşruti monarşi olduğunu söylemenin zor olduğunu belirtebiliriz. Meşruti monarşi gereklerinin esas anlamıyla 1909 tarihli Anayasa değişikliği ile yapıldığını ve parlamenter rejimin temel unsurlarına Anayasa'da yer verildiğini ifade edebiliriz. Klasik parlamenter rejimlerde devlet başkanlarının sahip olduğu fesih yetkisi, yasama ve yürütme organları arasında önemli bir denge işlevi görmektedir. 1876 Kanun-ı Esasî'de Padişaha, 7. maddede gerektiği zaman; 35. maddede ise parlamenter rejimlerde denge unsuru olan, hükûmet ve Meclis arasında çıkabilecek uyuşmazlığı çözme amacıyla tanınan fesih yetkisi düzenlenmektedir.

Kanun-ı Esasî'de 1914 yılındaki ikinci değişikliğin de esas olarak Padişahın fesih yetkisine yönelik olduğunu görmekteyiz. 1909 Kanun-ı Esasî değişikliği ile 35. maddeye göre Heyet-i Mebusan'ın Padişah tarafından feshedilmesi oldukça güçleştirilmiştir. 1909 Değişikliği sonrası 35. maddenin işletilebilmesinde işi zorlaştıran hususlar, hükûmetin ve Meclisin anlaşamadığı konuda hükûmetin istifa etmesi gerekmekte ve yeni kurulan hükûmetin de aynı konuda ısrarlı olması; Heyet-i Mebusan'ın bu görüşü tekrar reddetmesi ardından Padişah 7.

⁸¹ Eroğul, s. 18.

⁸² Kanun-ı Esasî'nin 73. maddesi şöyledir: "Ba iradei seniye Heyeti Mebusan feshile dağıtıldığı halde nihayet altı ayda müçtemi olmak üzere umum mebusanın müceddeden intihabına başlanılacaktır".

⁸³ Eroğul, s. 19.

ve 35. maddelerdeki diğer şartlarında gerçekleşmesiyle birlikte Heyet-i Mebusan'ı feshedebilmesidir.

Sait Paşa Hükûmeti, Padişahın, Heyet-i Mebusan'ın fesih yetkisini Anayasa'nın ilk hâline benzer şekilde kolaylaştıran bir Anayasa değişikliği teklifinde bulunmuştur. Bu durum, Heyet-i Mebusan'da ciddi bir muhalefetle karşılaşmıştır. Dolayısıyla 1914 tarihli ikinci değişiklik, farklı ve Heyet-i Mebusan'da oldukça tartışmalı bir anayasa değişikliği sürecini de beraberinde getirmiştir.

1914 tarihli ikinci anayasa değişikliği sürecini ilginç kılan durumlardan biri, Heyet-i Mebusan'ın feshini düzenleyen 7. ve 35. maddelerinin değiştirilmesini, o dönemki Meclis üyeleri kabul ederse, bu durum Heyet-i Mebusan'ın, yani kendilerinin Padişah tarafından kolaylıkla feshedilme yolunun da açılması anlamına gelmekteydi. Eğer kabul etmezlerse ve bu konuda uyuşmazlık çıkarsa o zaman da 35. maddedeki koşullar gerçekleşebilir ve Meclisin feshedilmesi söz konusu olabilirdi.

Kanun-ı Esasî'nin 35. maddesinde Heyet-i Mebusan'ın Padişah tarafından feshedilebilme koşullarına baktığımızda ilk olarak hükûmet ile Heyet-i Mebusan arasında bir anlaşmazlık, uyuşmazlık olması gerekmektedir. Sait Paşa Hükûmeti, Heyet-i Mebusan feshini zorlaştıran 35. maddenin değiştirilmesini önererek, feshe ilişkin düzenlemenin kendisini uyuşmazlık konusu yapmış ve ilk koşulu sağlamıştır. Bu anlamda oldukça ilginç bir durumu ortaya çıkarmıştır.

Heyet-i Mebusan'ın 35. maddeye göre feshedilmesinde ikinci koşul ise, hükûmet, anlaşmazlık çıkaran konudaki görüşünde ısrar etmeli ve bu görüş Heyet-i Mebusan tarafından reddedilmelidir. Ardından hükûmet ya Heyet-i Mebusan'ın kararını kabul edecektir ya da istifa edecektir. Heyet-i Mebusan'da 35. madde değişikliği gündeme gelince muhalif üyeler toplantıya katılmamış; Adından yine aynı değişiklik gündeme alındığında muhalif üyeler tekrar katılmamış ve toplantı çoğunluğu sağlanamamıştır. Sait Paşa Hükûmeti de Heyet-i Mebusan'ın toplanamamasının "iki defa ret" anlamına geldiğini belirterek istifa etmiştir. Bu şekilde maddedeki istifa koşulunun da gerçekleştiği ileri sürülmüştür.

Bir diğer koşula baktığımızda, 35. maddeye göre Meclisle uyuşmazlık sonucu istifa yolunu seçen hükûmet; daha önceki hükûmetin

anlaşmazlık hâline düştüğü konuyu yeniden gündeme getirirse ve görüşünde ısrar ederse tekrar Heyet-i Mebusan'ın reddi gerekmektedir. Hükûmet kurma görevi bir kez daha Sait Paşa'ya verilmiş ancak güvenoyu almadan göreve başlaması Heyet-i Mebusan'da tartışmaların daha fazla artmasına sebep olmuştur. Anayasa'nın 35. maddesine göre, son olarak yeni hükûmetin, eski hükûmetin ileri sürdüğü görüşü tekrar gündeme getirip Heyet-i Mebusan tarafından bir kez daha reddedilmesi koşulu yer almaktadır. Bu gerçekleştiğinde artık Padişah, Anayasa'nın 7. maddesinden hareketle Heyet-i Âyanın muvafakatini alarak Heyet-i Mebusan'ı feshetmek için tüm koşullar tamamlanmış olacaktır.

Sait Paşa, Heyet-i Mebusan'da "ısrar hükûmeti" olduğunu belirterek, tekrar benzer uyuşmazlık konusunu gündeme getirmiş ve Heyet-i Mebusan'da kabul edilmemiştir. Bu şekilde Padişah Anayasa'nın 7. ve 35. maddelerinden hareketle Heyet-i Ayan'ın da onayını alarak, Heyet-i Mebusan'ı feshetmiş yeni seçimlere gidilmiştir. Seçimlerin ardından kurulan Heyet-i Mebusan'da 1914 yılında Anayasa değişikliği yapılarak Padişahın fesih yetkisi kolaylaştırılmıştır.

Osmanlı Anayasal gelişiminde 1914 Değişikliği gerek Meclisteki tartışmalar gerekse Heyet-i Mebusan'ın feshi ardından yapılan seçimlerdeki olaylar nedeniyle önemli sonuçları olan bir Anayasa değişikliği süreci olarak karşımıza çıkmaktadır.

1914 tarihli ikinci Anayasa değişikliğinin, Padişahın fesih yetkisi açısından en önemli sonucu, Padişahın, parlamentonun seçimle gelen ve hükûmetin siyasi anlamda sorumlu olduğu Meclis olan Heyet-i Mebusan'ı fesih yetkisini kolaylaştırmasıdır. Parlamenter rejimlerde devlet başkanının parlamentoları kolay feshedebilmesi, yürütme organını, yasama organı karşısında güçlendirebilmekte ve feshin kendisinden beklenen denge unsuru olma özelliğini kaybettirebilmektedir.

Kaynakça

Kitaplar ve Makaleler

Anayurt Ömer, *Anayasa Hukuku (Temel Kavramlar ve Türk Anayasa Hukuku)*, 4. Baskı, Seçkin Yayınları 2022.

Arsel İlhan, *Türk Anayasa Hukuku, Mars Ticaret ve Sanayi A.Ş. Matbaası* 1959.

Arsel İlhan, "Birinci ve İkinci Meşrutiyet Devirlerinde Çift Meclis Sistemi Tecrübesi", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Ankara 1953, C. 10, S. 1.

- Başgil Ali Fuad, Türkiye Siyasî Rejimi ve Anayasa Prensipleri-Mukayeseli Türk Esas Teşkilât Hukuku Dersleri, Birinci Cilt, Baha Matbaası, İstanbul 1957.
- Dal Kemal, Türk Esas Teşkilat Hukuku, Gazi Üniversitesi, Ankara 1984.
- Demirel Hakkı, “Parlmanter Rejim”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Ankara 1953, C. 10, S. 1.
- Duguit Leon, *Kamu Hukuku Dersleri*, çev. Süheyy Derbil, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1954.
- Eren Abdurrahman, Anayasa Hukuku Ders Notları (Genel Esaslar-Türk Anayasa Hukuku), 1. Baskı, On İki Levha Yayınları, İstanbul 2018.
- Gazel Ahmed Ali, “Osmanlı Devleti’nde Parlamento Fesihleri (1877-1920)”, *Hacettepe Üniversitesi Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2022, C. 18, S. 35.
- Gözler Kemal, Türk Anayasa Hukuku, 2. Baskı, Ekin Yayınları, Bursa 2018.
- Gözübüyük Şeref, Açıklamalı Türk Anayasaları, 5. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara 2005.
- Güneş Turan, Parlamenter Rejimin Bugünkü Mânası ve İşleyişi, 1. Baskı, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 1956.
- Gürdoğan Burhan, “İkinci Meşrutiyet Devrinde Anayasa Değişiklikleri”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Ankara 1959, C. 16, S. 1.
- İba Şeref, “Parlamento Hukukunda Obstrüksiyon ve Giyotin Kavramları”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2003, S. 50, S. 1.
- Karamustafaoğlu Tunçer, *Yasama Meclislerini Fesih Hakkı*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1982.
- Kubalı Hüseyin Nail, Türk Esas Teşkilât Hukuku Dersleri, Tan Matbaası, İstanbul 1960.
- Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Âyan Tutanak Terimleri Sözlüğü, Haz. Hasan Ferhat Aydın ve Özlem Çakır, 1. Baskı, TBMM Basımevi, Ankara 2015.
- Okandan Recai G, “Âmme Hukukumuzda Osmanlı Devleti’nin İnkırazına Kadar Parlamentarizm ve Hususiyetleri”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, İstanbul 1947, C. 13, S. 2.
- Okandan Recai G, *Âmme Hukukumuzun Anahatları – Birinci Kitap*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul 1963.
- Okandan Recai G., “7 Zilhicce 1293 Kanunu Esasisine ve Bunun Muaddel Şekillerine Göre Devlet Başkanının Milletvekilleri Meclisini Fesih Salâhiyeti”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, İstanbul 1947, C. 13, S. 3.
- Ölmez, Cansu Büşra, Devlet Başkanlarının Fesih Yetkisi, Yetkin Yayınları, Ankara 2021.
- Özçelik Selçuk, Esas Teşkilât Hukuku Dersleri, Birinci Cilt, Umumi Esaslar, Fakülte-ler Matbaası 1966.
- Tanör Bülent, Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, 36. Baskı, YKY Yayınları, İstanbul 2022.
- Teziç Erdoğan, Anayasa Hukuku, Beta Yayınları, İstanbul 2015.
- Tunaya Tarık Zafer, Siyasî Müesseseler ve Anayasa Hukuku, 3. Baskı, 1975.

Tunç Hasan/Ekinci Ahmet, "Devlet Başkanının Halk Tarafından Seçildiği Ülkelerde Yürütmenin Fesih Yetkisi", *Anayasa Yargısı*, 2020, C. 37, S. 1.

Tunçay Mete, "1293 Kanun-u Esasinin Son Tadilleri", Armağan, Kanun-u Esası'nın 100. Yılı, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1978.

İnternet Kaynakları

"1876 Kanun-ı Esasi Metin ve Değişiklik Bilgileri", <<https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/yetmis-alti-kanuni-esasi-metin-degisiklik>> (Erişim Tarihi: 23.03.2023).

"7 Zilhicce Tarihli Kanun-ı Esası'nın Bazı Mevadd-ı Muaddelesine Dair Kanun" <<https://www.tbmm.gov.tr/files/anayasa/docs/1876/1876-1/1876-1-degisiklik.pdf>>, (Erişim Tarihi: 23.03.2023).

"Kanun-ı Esası'nın 5 Şaban 1327 tarihli 7, 35 ve 43'üncü Mevadd-ı Muaddelesini Muaddil Kanun" <<https://www.tbmm.gov.tr/files/anayasa/docs/1876/1876-2/1876-2-degisiklik.pdf>>, (Erişim Tarihi: 23.03.2023).

"Tarih Çevirme Kılavuzu", <<https://www.ttk.gov.tr/tarih-cevirme-kilavuzu/>>, (Erişim Tarihi: 23.03.2023).

Bulmer Elliot, Dissolution of Parliament, International Institute for Democracy and Electoral Assistance (International IDEA), 2017, <<https://www.idea.int/sites/default/files/publications/dissolution-of-parliament-primer.pdf>>, (Erişim Tarihi: 23.03.2023).

Eroğul Cem, "1908 Devrimi'ni İzleyen Anayasa Değişiklikleri", <<https://cermerogul.files.wordpress.com/2012/03/1908-devrimini-izleyen-anayasa-dec49fic59fiklikleri.pdf>>, (Erişim Tarihi: 23.03.2023).

Gözler Kemal, "Fesih' ve 'Seçimlerin Yenilenmesi' Farklı Kavramlar mı? 'Cumhurbaşkanının Meclisi Fesih Yetkisi Yoktur' İddiası Üzerine Bir İnceleme" <<http://www.anayasa.gen.tr/fesih-yenileme.html>> (Konuluş Tarihi: 30.03.2017), (Erişim Tarihi: 23.03.2023).

Tutanaklar

Meclisi Âyan Zabıt Ceridesi, 2 Kânunusâni 1327 (1911), Yirmi İkinci İnikad, Devre 1, Cilt 1, İçtima Senesi 4.

Meclisi Âyan Zabıt Ceridesi, 3 Kânunusâni 1327 (1911), Yirmi Üçüncü İnikad, Devre 1, Cilt 1, İçtima Senesi 4.

Meclisi Âyan Zabıt Ceridesi, 5 Kânunusâni 1327 (1911), Yirmi Dördüncü İnikad, Devre 1, Cilt 1, İçtima Senesi 4.

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, 11 Haziran 1328 (1912), On Dokuzuncu İnikad, Devre 2, Cilt 1, İçtima Senesi 1.

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, 20 Nisan 1325, Altmışbeşinci İnikat, Devre 1, Cilt 3, İçtima Senesi 1.

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, 21 Kânunuevvel 1327 (1911), Otuz Birinci İnikad, Devre 1, Cilt 2, İçtima Senesi 4.

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, 3 Kânunuevvel 1327 (1911), Yirmi Beşinci İnikad, Devre 1, Cilt 2, İçtima Senesi 4.

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, 31 Kânunuevvel 1327 (1911), Otuzyedinci İnikad, Devre 1, Cilt 2, İçtima Senesi 4.

102 1876 Kanun-ı Esasî’de Yapılan 1914 Tarihli İkinci Değişiklik: Amacı, Meclis Görüşmeleri ve Fesih Yetkisi Bakımından Sonuçları

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, 5 Mayıs 1328 (1912), Altıncı İnikad, Devre 2, Cilt 1, İçtima Senesi 2.

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, 9 Haziran 1328 (1912), On Sekizinci İnikad, Devre 2, Cilt 1, İçtima Senesi 1.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, 23.3.1340, On Dokuzuncu İçtima, Cilt 7/1, Devre 2, İçtima Senesi 2.